

LA CARTOGRAFIA EN ELS ORDES RELIGIOSOS A L'ÈPOCA MODERNA. L'ATLES DE LES PROVÍNCIES DEL CARMEL DESCALÇ

M. Mercè Gras Casanovas

Arxiu dels Carmelites descalços de Catalunya i Balears

Els ordes religiosos i la cartografia

L'aportació dels eclesiàstics a la història de la cartografia ha estat remarcable, ja com a comitents o bé com a autors, per la seva formació cultural disposaven de les eines necessàries per al traçat dels mapes. Aquestes habilitats foren emprades, de manera molt remarcable, en el procés d'expansió europea cap al altres continents que tingué lloc durant l'època moderna, i que comportà, l'evangelització de nous territoris desconeguts, que calia explorar i cartografiar, i la necessitat d'enquadrar administrativament els nous fidels en districtes eclesiàstics de nova planta que experimentaren successives delimitacions territorials.

A partir del segle XVII, entre els distints ordes i congregacions religioses es va anar imposant la conveniència de comptar amb recursos cartogràfics que mostressin la seva implantació territorial, a fi de conèixer millor la situació i repartiment dels diferents convents i monestirs en districtes -que sovint no coincidien amb la geografia política i l'estructura diocesana, i poder gestionar més correctament els recursos humans de què es disposava.

El primer repertori cartogràfic o atlas de la implantació territorial d'un orde religiós fou el de l'Orde caputxí, branca reformada del franciscans que s'escindí en 1543. Fra Giovanni de Mocalieri (1579-1655), fou elegit general de l'Orde en 1637, el seu càrrec el portà a visitar activament les províncies caputxines. La conveniència de disposar d'un instrument que reflectís d'una manera entenedora la distribució espacial dels caputxins després del segle d'expansió posterior a la seva fundació, el dugué a impulsar la publicació del primer atlas caputxí (*Chorographica Descriptio*, Roma, 1643), una guia geogràfica i estadística de l'Orde caputxí que seria repetidament actualitzada en l'esdevenidor. L'edició inicial de 1643 seria seguida de dues més en el segle XVII, una de 1646 i l'altra de 1654, publicades ambdues per Alexandre Federico Cavalleri, a Torí.

Ja en el segle XVIII es faria una actualització de l'atles per part de Giovanni Bautista de Cassine (+1715) frare caputxí, cartògraf i matemàtic, el qual, a requeriment del P. General de l'Orde, Agostino de Tisana, posà al dia l'atles de les províncies caputxines, originalment compost per Bernardinus de Burdigalensi (Bernat de Bordeus), Ludovicus de Monteregali (Lluís de Mont-real) i Maximinus de Guchen. Cassine realitzà una actualització de l'atles i aquest es publicà a Milà, el 1712, per Ambrosi Ramellati, amb gravats de F. Durellus. Anyes després, en 1721, es féu una nova edició, revisada. Cassine no es limita a introduir esmenes estadístiques, sinó que en el títol deixa clara la seva intenció d'haver renovat científicament l'obra "*nunc vero iterata delineatione super novissimas orbium caeslestium observaciones*". L'atles conté els mapes dels grans territoris europeus (Hispania, Gàl·lia, Itàlia, Germània) i de les províncies en què es dividien, amb la informacions relatives al nombre d'arxidiòcesis i bisbats de cada una d'elles, el nombre d'universitats, el dels seus convents, i el número de religiosos de les diferents categories. En aquell moment l'orde es dividia en 58 províncies, integrades per 1649 convents i un elevat nombre de religiosos.

Més de vint anys després del repertori caputxí, l'Orde agustiniana publicà, en 1659, un compendi cartogràfic, : *Orbis Augustinianus sive conventuum ordinis eremitarum Sancti Augustini chorographica et topographica descriptio*. Paris: apud Petrum Baudouyn, 1659, amb gravats d'Albert Flamen (1620-1674).

L'obra està dividida en dos apartats, per una banda la *Chorographia augustiniana*, amb 60 mapes de les circumscipcions administratives dels agustins i la localització dels seus convents; i, per altra la *Topographia augustiniana*, amb 22 vistes gravades de convents de l'Orde. D'aquesta obra se'n van fer dues edicions, gravades pel mateix Lubin (A i B), les dues de 1659, encara que en la segona les planxes van rebre lleugeres modificacions. Posteriorment, foren fetes noves edicions en 1671 i 1672, aquestes darreres publicades també a París, però per Gilles Alliot.

L'autor d'aquesta obra era fra August Lubin, (1624-1695), que fou provincial agustí de França i assistent general a Roma, geògraf reial, i reconegut expert en matèria cartogràfica, ja que fou designat per a resoldre la sentència arbitral en el contenciós que enfrontà a Alexis Hubert Jaillot i els fills Sanson. Altres aportacions de signe geogràfic de Lubin són el *Mercure geographe, ou la guide curieux des cartes géographiques*. (París, 1678), i un mapa de les diòcesis italianes l'any 1700. A més publicà altres obres on s'evidencien els seus coneixements tant de geografia antiga com moderna, i d'història sagrada i profana.

En el segle XVIII l'agustí Angelus Höggmayr (1680-1739), historiador de l'Orde, figura com l'autor d'una sèrie de quatre mapes de les assistències, o gran unitats territorials agustines (Hispania, Germània, Itàlia, Gàl·lia), dedicats al P. General Fulgencio Bellelli (1726-1733), i a cadascú dels quatre Assistents Generals (el d'Espanya dedicat a Ignacio Guerrero). Foren gravats a Augsburg en els tallers dels hereus de George Matthäus Seutter. Els mapes no estan datats, però la dedicatòria del mapa indica que no deuen ser gaire posteriors al primer terç del segle XVIII.

Höggmayr és l'autor intel·lectual de dos reculls de vistes de convents agustinians, gravats per Johann Mattia Steidlin a Munic el 1731, dedicats al procurador general de l'Orde, Felici Leoni a Juvenatio, *Monasteria Romana*. amb la representació dels 8 convents agustins romans i *Monasteria per Germaniam*. Amb vistes dels 98 convents agustins d'àmbit germànic.

Tret d'aquests dos grans conjunts de cartografia religiosa, i fins arribar a l'altre dels carmelites, els altres ordes religiosos coetanis no abordaren de forma sistemàtica la representació gràfica de les seves divisions territorials internes.

El 1710 fra. François Le Chevalier, religiós benedictí de la Congregació de Sant Maur, va publicar el mapa de la França benedictina, un mapa general amb totes les abadies i priorats conventuals de l'Orde de Sant Benet, tant de monjos com de monges, que gravà R. B. H. van Laon, i després es tornà a publicar a París, l'any 1726. Le Chevalier dibuixà el mapa a partir dels treballs de Claude Chatelou (1617-1664), benedictí francès, al qual el Capítol General de 1651 havia encarregat la redacció de la història general de l'Orde.

Vigil Greiderer, historiador i geògraf franciscà alemany, seguint l'exemple immediat del joc de mapes que els benedictins encarregaren a Homann Heirs, i els agustinians a Mattäus Setter, il·lustrà la seva obra històrica amb els mapes de les províncies centreeuropees de l'Orde que gravà el taller de Seutter entre 1751-1754 aproximadament: *Germania Seraphico-Observans*, *Hungaria Seraphico-Observans*, *I Polonia Seraphico-Observans*.

Resulta evident que les grans cases de cartografia alemanya, els tallers de Homann a Nuremberg, i de Seutter a Augsburg, aprofitaven les bases dels mapes polítics que publicaven en forma d'Atles generals o com a mapes solts, per aplegar uns nous clients realitzant els mapes temàtics dels ordes religiosos. Seutter, deixeble de Homann, competí aventajosament amb l'empresa del seu antic amo per guanyar els encàrrecs, i publicà altres mapes de temàtica religiosa com el de la província austríaca dels jesuïtes, dibuixat pel jesuïta Ignatius B. Mayr, o el de l'Assistència de Germània (composta per deu províncies), dibuixat per Franz Hartzheims (1735) o altres relatius a diferents diòcesis o el clàssic repertori referit a Terra Santa.

L'atles dels carmelites

L'Orde del Carmel descalç publicà, a mitjan segle XVIII, el tercer repertori geogràfic complet d'un orde religiós de què tenim constància. De fet, encara que aparentment sembla tractar-se d'una obra unitària, no ho és pas, ja que està dividida en dues parts.

Per un a banda hi ha un conjunt de mapes relatius a l'anomenada Congregació espanyola, que comprenia tota la Península Ibèrica més els territoris de Centre i Sud-Amèrica on hi havia carmelites descalços, *Provinciarum et conventum fratrum discalceatorum ac monialium discalceatorum Ordinis B. Virginis Mariae de Monte Carmelo Congregationis Hispanie, Chorographica, Topographica et Chronologica descriptio*,

Per altra, els mapes referits a la Congregació Italiana, o de San Elies, integrada per la resta de territoris europeus i les missions de Pròxim i Mig Orient i d'Àsia, *Conventuum fratrum discalceatorum Ordinis B. Virginis Mariae de Monte Carmelo Congregationis Italiae, Chorographica et Topographica descriptio*.

Ambós conjunts, però, encara que s'acabaren relligant junts i que formalment comparteixen una estructura similar, són obra de distints d'autors, a tenor de les nostres recerques, estan separats cronològicament per una vintena d'anys, i creiem que s'inspiren en models diferents.

Estilísticament, sembla que els que encarregaren o dibuixaren els mapes de la Congregació espanyola tenien a la vista o *in mente* el recull de cartografia caputxina de Giovanni de Montecalerio, que actualitzà Giovanni Bautista Cassine en 1712.

El tipus de cartografia, la manera de representar el territori, l'estil dels escuts de les províncies, amb la imatge del sant patró titulat de cadascuna d'elles, acusen una forta influència de l'obra caputxina.

L'obra carmelitana està mancada, això sí, de les taules de resum estadístic de cada província, de fet, un l'historiador de l'Orde Fortea afirma que l'estadística no era precisament el punt fort de la tradició carmelita descalça: de fet va arribar a ser

obligatori en algun moment, a la Congregació italiana, que els socis de les províncies o capitulars assistents als Capítols Generals aportessin dades estadístiques de les províncies respectives de les tres categories de religiosos (sacerdots, coristes i donats) afegint a més els difunts totals. Aquesta distinció deixà de fer-se en el segle XVIII i només es donava el total de frares vius o morts. A més, i donada la conflictivitat bèl·lica dels segles moderns, no sempre totes les províncies podien enviar representants als Capítols Generals (FORTES, 1992, XXXVI)

El recull de la Congregació italiana, molt més senzilla cartogràficament, gairebé bàsica, no usa els escuts rococós de les províncies espanyoles sinó una sòbria i cartesiana cartel·la amb el títol de cada mapa, no aporta pràcticament cap informació d'índole cronològica més enllà de la d'erecció de les diferents províncies, però cap de relativa a la data de fundació dels convents o monestirs. El matís més significatiu, però, és que la portada d'aquest segon aplec és pràcticament una còpia de l'*Orbis augustinianus* d'August Lubin (1659)

Una incògnica que calia resoldre era la datació i l'autoria de les obres. Els mapes de la Congregació espanyola venen tots signats. Els dos gravats inicials del'obra, de tema figuratiu, amb escenes que representen els fundadors, la Verge del Carme i els convents de les primeres fundacions, foren dibuixats per l'artista Petri Vincentini i gravats pel romà Giovanni Bautista Sintes (1680-1760), que realitzà nombrosos gravats de temàtica religiosa, festiva, històrico-arqueològica o fins i tot musical. El conjunt de mapes està signat per Domenico Franceschini i datats l'any 1739. Franceschini era un gravador que treballà a Roma, amb obra documentada en la primera meitat del segle XVIII, del que ben poc sabem, tret de la seva contribució puntual en diverses publicacions. Sintes coincidirà novament amb D. Franceschini cap 1752 en l'obra publicada a Roma, de Bartolomeo Gaius, *Series Regum Babyloniae, Persarum et Graecorum. Series Ptolemaeorum Regum Aegypti Series Regum Israel et Judae*.

Determinats els autors material de l'obra, Vincentini i Sintes pel que f als treballs més artístics, i Franceschini pel que fa als mapes, calia esbrinar a qui correspongué l'impuls de l'edició d'aquest recull cartografic, l'autor intel·lectual del projecte.

En el Definitori General celebrat el 1737 a Guadalajara es va acordar que tots els convents de l'Orde trametessin a l'arxiu del convent de Madrid, per mitjà del procurador general, totes les dades i dates de les noves fundacions que fins a la data no s'haguessin enviat a l'historiador general (SILVERIO DE SANTA TERESA, XI, 1943, 638-639). En aquell moment el càrrec d'historiador general de la Reforma estava confiat a Anastasio de Santa Teresa (1699-1760), el qual el mateix any d'edició dels mapes (1739)publicava el volum VII de la *Reforma de los Descalzos...*, a la Imprenta Real de Madrid. A banda de publicar altres treballs de temàtica més religiosa, també és autor d'una descripció topogràfica del Desert carmelità de las Nieves, proper a la seva localitat natal, Vélez Màlaga. Es força factible que el P. Anastasio, que mantenia un intens intercanvi epistolar i intel·lectual amb el carmelita francès Marcial de Sant Joan Baptista, autor d'una *Bibliotheca* (Bordeus, 1730), fos qui aportés la informació necessària per a la realització del treball, que segurament s'encarregaria a Roma a través del procurador general de la Congregació espanyola.(SILVERIO DE SANTA TERESA, XII., 1944, 245-247).

El coneixement de la gènesi de l'edició cartogràfica de la Congregació italiana és encara més precari. Els gravats no inclouen cap nom d'autor ni tampoc cap referència cronològica. Per tal d'aconseguir establir una datació aproximada ha estat necessari conèixer l'evolució de l'estructura territorial de les províncies de la Congregació italiana en el segle XVIII, que en els seus Capítols Generals erigia noves províncies i segregava o agregava convents d'una província a una altra, i d'aquesta manera esbrinar el moment que reflectien els districtes cartografiats.

El Capítol General celebrat a Roma en 1761 (FORTES, 1992, XXXI), posà fi a la disputa, que durava ja més de vint-i-cinc anys, pel repartiment de convents entre la província de Polònia i Lituània, tornant a Polònia els convents de Poznan i Lublin, en territori polonès, que havien estat assignats a Lituània. Curiosament el convent de Lublin figura per duplicat en el mapa de les dues províncies. En el mateix Capítol s'efectuà la divisió de la província de Flandes a Bèlgica, amb la separació i erecció en província dels convents de Brabant.

De tot l'anterior es desprèn que l'edició dels dos reculls de mapes es faria en dues dates força distants: 1739 per a la Congregació espanyola, i cap a 1761 pel que respecta a la italiana, que hauria acabat secundant la iniciativa dels carmelites peninsulars, i que segurament també s'hauria imprès a Roma. És versemblant, igualment, que el responsable polític de l'encàrrec fos el P. General, que en aquell temps era el P. Filippo de S. Francesco, i que la persona que va subministrar les dades necessàries per la confecció del repertori fos l'historiador o l'arxiver general de l'Orde a Roma. En tots dos casos, veiem, però, que el nivell cartogràfic no està pas a l'alçada de les obres de les grans cases de cartografia alemanya que treballen en aquells moments: Seutter i Homann.

Una vegada establertes les escasses certeses de què disposem sobre els dos mapes, seguidament descriurem i analitzarem el contingut dels mateixos.

Congregació espanyola

A la portada de l'obra hi ha dues imatges dels fundadors del Carmel descalç, Teresa de Jesús i Joan de la Creu, cadascú amb un petit dibuix al·legòric dels seus convents respectius, Àvila i Duruelo, flanquejant una representació de la Mare de Déu del Carme sobre el Mont Carmel. A sota un text realitza una breu explicació de les fundacions del Carmel descalç i l'expansió de l'Orde fins a comptar a les 33 províncies, 10 a la Congregació espanyola i 23 a la italiana. La següent làmina conté el títol de l'obra emmarcat, amb unes figures al·legòriques representant la religió i la observança a cada banda, tot el conjunt presidit per Sant Josep, amb una banda amb el lema del Carmel descalç *Zelo zelatus sum* sobre l'escut de l'Orde. A sota de l'orla, una cartel·la conté l'explicació dels símbols emprats en els mapes, referits als diferents rangs de les ciutats representades, els tipus de convents segons els estudis que s'hi impartien, i les fundacions de convents de frares o de monges.

Com havíem avançat el disseny i el gravat d'aquestes dues pàgines inicials corresponen a Petri Vincentini i a Giovanni Battista Sintesi.

A continuació segueixen els mapes de les deu províncies que integren la Congregació espanyola, amb indicació de la seva denominació geogràfica i de la seva advocació

religiosa, així como de l'any de la seva fundació: Castella la Vella, o de Sant Elies (1581); Castella la Nova, d'Esperit Sant (1598); Bètica Superior o de San Àngel (1588); Catalunya o de Sant Josep (1588); Portugal o de Sant Felip (1588), de la que formaven part Brasil i el Congo; Mèxic o de Sant Albert (1588), de la que depenien Cuba, Guatemala i Perú; Aragó o de Santa Teresa (1685), que comprenia part de València i l'illa de Mallorca; Bètica Inferior o de Sant Joan Baptista, (1688), Navarra o de Sant Joaquim (1706), Múrcia o de Santa Anna (1713).

L'escala gràfica dels mapes és de 20 lligües d'Espanya. A la cartel·la inferior de cada pàgina un llistat, en llatí, on s'indica el nom o advocació dels convents de la província, ordenats segons la data de la seva fundació, i en dos grups distints, segons fossin de frares o de monges, i en aquest darrer cas si estaven sotmesos a les autoritats de l'Orde o bé a l'ordinari diocesà, és dir, al bisbe.

Els mapes incorporen informació relativa a la xarxa fluvial, amb els noms dels rius, dibuixen muntanyes, arbredes, salines... Les ciutats i pobles que figuren en els mapes són només aquells on hi ha convents de l'Orde. Es posa especial èmfasi en els Deserts de l'Orde (convents sotmesos a un règim especial de major observança), d'alguns dels quals fins i tot se'n detalla la planta fora de tota proporció i escala. Apareixen també dibuixats altres convents singulars d'anomenada (Montserrat, Nuestra Señora de la Peña de Francia), i es remarquen especialment, amb un petit text, indrets vinculats a episodis singulars de la vida dels religiosos fundadors de l'Orde. Es representen en cartel·les laterals, en la província respectiva, la procura general de la Congregació a Roma, dependent del General d'Espanya. (a Castella la Nova); les missions de Brasil i el Congo (a la província portuguesa); i les missions de Perú, Guatemala, Mèxic i Cuba, a la província mexicana. En territori espanyol Galícia, Extremadura i Mallorca figuren en cartel·la perifèrica als mapes de Castella la Vella, la Bètica Inferior i Aragó. I no són representats els territoris de la resta de les illes Balears, les illes Canàries, Cantàbria, Astúries, nord de Lleó o la major part de Galícia perquè no es tracta de mapes generals del regne sinó només de mapes temàtics, i només contenen la informació que es considera substantiva o pertinent.

Els topònims del mapa estan en castellà, i apareixen els noms dels regnes peninsulars, de comarques, serralades...

Com a curiositat cal indicar que la província de Catalunya o de Sant Josep, apareix denominada com a *Gotholoniae*.

L'evolució territorial de la Congregació espanyola no ofereix gaire complexitat. En el Capítol Provincial d'Alcalá d'Henares es creà la província de Castella la Vella (1581), i en 1588, en constituir-se com a Congregació assolí la capacitat per a subdividir-se en el nombre de províncies que es considerés adequat per al número de convents. En aquest moment foren creades les províncies de Sant Elies (Castella la Vella), Esperit Sant (Castella la Nova), Sant Àngel (Andalusia), Sant Felip (Portugal) i la de Sant Josep (Corona d'Aragó). Encara que en el mapa de la província de Sant Albert o de Mèxic consta com a data de la seva erecció la de 1588, aquesta província no assolí els requisits en nombre de convents per erigir-se en província fins 1593, essent designat el provincial de Mèxic en el Capítol General de 1594 (FORTES, 2008, 453). En 1685 Aragó i València se segregaren de Catalunya per constituir la província de Santa Teresa. En 1688 es creava la província de la Bètica Inferior o de Sant Joan Baptista, la segona

província andalusa, que se segregava, la província de Sant Felip, que es digué després de Portugal, encara que inicialment només hi havia dos convents portuguesos i la resta eren andalusos. En els Capítols Generals de 1602 i 1610 s'havia debatut la unió de les dues províncies de Sant Àngel i Sant Felip, que els seus naturals interpretaven com un perill de disminuir els vots andalusos a les eleccions, i que podia significar un allunyament dels nadius d'aquestes terres dels principals càrrecs de la Congregació. De fet, consideraven que la província era massa extensa perquè fos visitada per un mateix provincial, i que si es fusionaven les dues províncies s'hauria de fer el mateix amb les dues Castelles. Els carmelites castellans havien arribat a argumentar que la gràcia natural i verbositat o major capacitat expressiva dels andalusos podia comportar que es fessin amb la majoria dels càrrecs d'elecció si estaven més representats en els organismes directius de l'Orde.

En 1706 Navarra (Sant Joaquim) se segregà de Castella la Vella. i en 1713 Múrcia (Santa Anna) de Castella la Nova.

Les províncies carmelites estaven impregnades, naturalment, de l'esperit dels seus naturals. Evidentment la província carmelitana de Catalunya va voler preservar la seva pròpia identitat, i abans i després de 1835 s'ha mantingut com a província mentre que Aragó i València en formaven una conjunta. El País Basc també maldà per aconseguir una veu pròpia amb la província de Sant Joaquim de Navarra separada de Castella. No és un fet desconegut que sovint el poder civil hagi intentat interferir en el tema de les divisions eclesiàstiques de tot nivell, mirant d'adaptar les diòcesis als límits polítics, com va proposar en el segle XIX Fermín Caballero (BURGUEÑO, 1996, 245-248, 398-401). Més modernament ha estat estudiat l'intervencionisme governamental entorn a l'adscripció provincial dels convents caputxins bascos (ROJO FERNÁNDEZ, 1998-2000).

Congregació italiana

El recull de cartografia de la Congregació italiana s'inicia amb una portada amb elements arquitectònics, on una orla central, presidida per l'escut del Carmel descalç sostingut per dos infants, conté el títol de l'obra,. A banda i banda unes teles presenten els símbols i les abreviatures que apareixeran en els mapes. En els dos extrems de la part inferior hi ha dos temples dibuixats, seguint l'esquema del repertori espanyol es tractaria de les dues primeres fundacions de la Congregació, el de la esquerra a seria el convent de Santa Anna de Gènova, i el de la dreta es correspon amb el convent de Santa Maria de la Scala, a Roma.

A continuació segueixen els mapes de les vint-i-tres províncies de l'Orde que depenien de la Congregació italiana: per ordre de creació: Gènova (Santa Anna); Roma (Santa Maria); Polònia (Esperit Sant); Lombardia (Sant Àngel); Avinyó (Santa Teresa), Brabant (Sant Josep); Nàpols (Mare de Déu); Colònia (Santíssim Sagrament); Sicília (Sant Albert); París (Tots Sants); Aquitània (Jesús, Mari i Josep), Piemont (Sant Maurici); Borgonya (Santa Clàudia); Valònia (Maria i Josep); *Leodiensis* (Sant Carles); Normandia (Santíssima Trinitat); Etrúria (Santíssima Anunciació); Viena (Sant Leopold); Lituània (Sant Casimir), Baviera (Santa Creu); Lotaríngia (Sant Nicolau); Flandes (Santa Maria de Pazzis), Hibèrnia o Irlanda (Sant Patrici).

Tot seguit, s'ofereix una vista de la costa compresa entre Sant Joan d'Acre i Cesarea, centrada en el Mont Carmel i els indrets de la tradició eliana, i els paratges bíblics, presidit tot el conjunt per la Mare de Déu del Carme, Sant Joan de la Creu i Santa Teresa de Jesús.

Finalment, un mapa representa el territori comprès des del Pròxim Orient i la península Aràbiga fins la costa occidental de la Índia, amb indicació dels convents i residències de les missions orientals de l'Orde, que no formaven pròpiament províncies sinó que consten com *Vicariatus provinciales missionum Syriae*, *Vicariatus provincialis Missionum Persidis*, *Vicariatus apostolicus et episcopatus missionum in imperio mogoritano*, *Vicariatus apostolicus et provincia terra Malabarium*.

La informació que contenen els mapes és bàsicament el nom i advocació de cada província, i amb text afegit i sobreposat l'any de la seva erecció; la situació dels convents de l'Orde en cada província, tant de frares como de monges, així com els deserts carmelites, sense cap mena d'altre límit polític. Si depèn de la província algun territori amb el que hi no hi ha continuïtat geogràfica aquest s'emmarca en una cartel·la perifèrica: Mississipi depenia de París; Malta de Sicília, la península de Morea de Venècia. Fins i tot es fa constar que els carmelites de la província de Viena tenien una residència de la “nació germànica” a Lisboa.

Els topònims estan en llatí i en la llengua vernacle del territori. Sota cada mapa hi ha, en llatí, el llistat dels convents que hi figuren amb el nom de la seva advocació religiosa, i separats els de frares dels de monges, sense cap referència cronològica a la seva fundació.

Es tracta d'unes representacions cartogràfiques sense escala gràfica, amb la línia de costa ombrejada, i on s'indiquen les zones boscoses amb arbres i el relleu amb monticles, així com la xarxa fluvial, maresmes, llacs, deltes i els canals. La situació relativa s'indica mitjançant la longitud i la latitud, és a dir, amb els graus dels meridians i paral·lels.

Com es tracta d'una col·lecció del segle XVIII, el convent de Perpinyà, que havia pertangut des de la seva fundació a la província de Sant Josep de Catalunya, ja figura com part del territori francès, doncs després de la Pau dels Pirineus (1659) el Rosselló i part de la Cerdanya, passaren a integrar-se a França. (BELTRAN; 17)

En el Capítol Provincial d'Almodóvar, en 1583, s'havia acordat fundar un convent a Gènova, on començaren les fundacions de l'Orde fora d'Espanya. A aquesta fundació li va seguir la del convent de Santa Maria de la Scala de Roma. En 1597 el Papa Climent VIII separà els convents italians de la jurisdicció dels convents espanyols, i en 1600 s'erigia la Congregació italiana sota l'advocació de Sant Elies, amb facultat per a fundar convents de monges i frares carmelites descalços en tot el món excepte en els regnes d'Espanya.(ORTEGA, 1996, 183-185).

En el Capítol General de la Congregació italiana de 1617 es divideixen grans regions d'Europa en províncies carmelitanes. Seguint criteris geogràfics i polítics s'erigiren les províncies genovesa, romana i lombarda a Itàlia; la francesa, la de Flandes en terres belgues i la polonesa. Els convents que quedaven fora d'aquestes regions s'agregaren a les més properes.(ORTEGA, 198).

A aquestes sis províncies inicials s'afegirien altres. En 1626 la napolitana i l'alemanya. En 1632 s'erigeix la de Sicília i en 1635 la de París, separant aquesta darrera de la d'Avinyó. En 1635 neixia la província d'Irlanda, tot i que sovint no es considerava pròpiament província, en el conjunt de gravats ocupa el darrer lloc i sense data de fundació. En 1641 es crea Aquitània, i en 1653 Piemont.

Als 50 anys de la seva creació el Carmel descalç comptava ja amb 14 províncies, 149 convents i uns 2326 religiosos, a més d'un centenar de missioners repartits per Pèrsia, Índia, Aràbia, Síria, Líban, Anglaterra i Holanda.

En 1665 es fundava la província Val-lo-belga, la de Venècia en 1677, la de Lieja en 1681; Normandia en 1686 i Toscana en 1695.

Ja en el segle XVIII, es fundaren les províncies d'Àustria (1701), separada de la d'Alemanya; mentre que Lituània es segregava de Polònia en 1734. En 1740 es crearen les províncies de Lotaríngia, separant la Lorena de París, i Baviera, segregada de la de Colònia a Alemanya.

En el Capítol de 1761 s'aprovà la divisió de la província de Flandes a Bèlgica, amb la l'erecció en província dels convents de Brabant.

El procés de creació de noves províncies no es pot entendre atenent únicament a criteris interns de gestió de l'Orde, sinó que en tot moment existiren pressions polítiques de les monarquies i els poders locals que responien a la seva pròpia lògica: assimilar les divisions eclesiàstiques a les divisions polítiques nacionals.

A terres germàniques, la inicial província alemanya patí la segregació primer d'Àustria i després de Baviera.

De la província polonesa se'n separà Lituània, en 1734 (però en 1761 encara es discutia per la titularitat de dos convents), i en aquell mateix Capítol General la província de Polònia vetava la segregació dels convents russos que aquests havien proposat.

A Itàlia el fenomen és encara més complex. Les tres inicials províncies italianes, Gènova, Roma i Lombardia (1617), s'anirien esmicolant. Roma, perdé Nàpols en 1626, i aquesta perdé Sicília (amb Malta), amb moltes pressions del governador de Messina, en 1632. A Gènova es creà primer el vicariat provincial i després la província de Piemont en 1653, en bona part gràcies a la influència del príncep del Piemont; i, encara després, en 1695, amb gran protagonisme del gran duc de Toscana, es crearia la província d'Etrúria. A Lombardia, es volgué segregar la província de la Romanya, erigida en 1723 i que fou suprimida finalment per les protestes del provincial de Lombardia al Papa, el 1725. (ORTEGA, 198-199), Venècia s'erigí en província i es mantingué a capa i espasa amb el recolzament del senat venecià; i, en 1791, la Lombardia es migpartiria entre la lombardo- austríaca i la lombardo-romana a causa de les fortes pressions de l'imperi austríac.

A França de la província matriu d'Avinyó se'n separà aviat París (1632), i després Aquitània (1641). De París, se segregaria en 1640 Lorena, i en 1686 Normandia (amb Bretanya i Picardia) a petició del rei francès. Però és especialment en la zona fronterera

amb Bèlgica on més clarament podem copsar les friccions polítiques entre les dues corones de França i Espanya. Primer es produí la separació de la província de Borgonya en 1653 (en territori francès) de la de Flandes. Després de Flandes se'n segregà la Gal·lo-belga, i encara en 1680 el rei francès féu separar en província apart els convents que depenien de la corona francesa (Gal·lo-belga) d'aquells altres que depenien de la monarquia hispànica (Valo-belga). Tot i així existí sempre un contenciós irrisolt entre les províncies valona i gal·lo-belga i els seus valedors polítics pel vicariat provincial de Namur

A tall de conclusions

En aquesta comunicació hem volgut realitzar un aproximació a la geografia i cartografia eclesiàstica a través d'un gènere peculiar, els atlas dels ordes religiosos, tot fent una petita síntesi dels antecedents existents i l'eclosió que sembla produir-se sobre el tema des de mitjan segle XVII fins mitjan segle XVIII. Hem centrat la nostra recerca en l'atles dels carmelites descalços, un recull cartogràfic força desconegut, especialment si el comparem amb els seus immediats referents, el dels caputxins i els dels agustins.

Els reculls cartogràfics d'orde religiosos són, a banda d'una imatge de prestigi un instrument per millor conèixer i administrar el territori. Si aquestes representacions gràfiques s'acompanyaven, a més, de dades estadístiques que poguessin actualitzar-se periòdicament, aquesta eina de gestió encara podia ser més eficaç.

En aquesta comunicació hem pogut establir la diferent inspiració, autoria i data de les dues parts del compendi de cartografia de l'Orde carmelites descalços, la relativa a la Congregació espanyola (1739) i la referent a la Congregació italiana (ca.1761), i realitzar-ne una extensa i contextualitzada descripció.

A través de l'anàlisi de l'evolució territorial de les províncies carmelitanes cartografiades hem pogut copsar la constant interferència del poder polític, que malda per assimilar els límits provincials de l'Orde als de les divisions civils, fins al punt que es pot arribar a fer una lectura en clau geopolítica.

Bibliografia

- BELTRAN LARROYA, Gabriel, (ed.), *Fuentes históricas de la provincia O.C.D. de San José (Catalunya i Balears)*. Monumenta Historica Carmeli Teresiani., 8. Roma, 1986.
- BURGUEÑO, Jesús, *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*. Centro de Estudios Constitucionales. Madrid, 1996.
- FERNÁNDEZ DE MENDIOLA, Domingo A., *El Carmelo Teresiano en la historia*. Institutum Historicum Teresianum. Roma, 2008, 2 vol.
- FORTES, Antonio, OCD (ed.), *Acta Capituli Generalis O.C.D. Congregationis S. Eliae. Volumen I (1605-1641)*. Monumenta Historia Carmeli Teresiani 11, Roma, 1990.
- , *Acta Capituli Generalis O.C.D. Congregationis S. Eliae. Volumen II (1644-1698)*. Monumenta Historia Carmeli Teresiani 13, Roma, 1991.
- , *Acta Capituli Generalis O.C.D. Congregationis S. Eliae. Volumen III (1700-1797)*. Monumenta Historia Carmeli Teresiani 14, Roma, 1992.

- FORTUNATO DEL SANTÍSSIMO SACRAMENTO (Fortunato Antolín), “Provincias en que se dividió la Reforma Teresiana en el Capítulo de Madrid de 1588”, *Monte Carmelo* 66 (1958) 300-308.
- GIOVANNI DA MONCALIERI, O.F.M. Cap., *Chorographica descriptio provinciarum, et conventuum Fratrum Minorum S. Francisci Capucinatorum...* Mediolani: [s.n.] , 1712.
<http://web.sbu.edu/friedsam/scan/Whole_Books/post_200401/e10232_post/index.htm>
- HÖGGMAYR, Angelus, O.S.A., *Monasteria Ordinis Ff. Eremitanus S. Augustini per Germaniam*, aeri incisa Augustae Vindelicorum a Iohanne Matthia Steidlin sine loco et anno (ca.1731). Institutum Historicum Augustinianum, Heverlle-Leuven, 1974.
- LUBIN, August, *Orbis augustinianus sve conventuum ordinis eremitarum Sancti Augustini. Topographica el Chorographica Descriptio...* Petrusm Baudovyn, París, 1659.
<http://www.cassiciaco.it/ITA/001ago/Agostiniani/lubin/lubin_600.htm> 8 d’abril 2008,
- MURER, Peter, H., “Miteleuropäische Ordenskarten aus dem 17. und 18. Jahrhundert”, *Cartographica Helvetica*, heft 21, januar 2000, 23-33.
- ORTEGA GARCÍA, Pedro, *Historia del carmelo teresiano*. Ed. Monte Carmelo, Burgos, 1996.
Provinciarum et conventum fratrum discalceatorum ac monialium discalceatorum Ordinis B. Virginis Mariae de Monte Carmelo Congregationis Hispanie, Chorographica, Topographica et Chronologica descriptio.
Conventuum fratrum discalceatorum Ordinis B. Virginis Mariae de Monte Carmelo Congregationis Italiae, Chorographica et Topographica descriptio.
<<http://mdz1.bib-bvb.de/~db/bsb00001257/images/index.html>> 8 d’abril 2008.
- ROJO FERNÁNDEZ, Severiano, “El caso del convento de los capuchinos de Bilbao: geografía eclesiástica y franquismo en 1950”, *Hispania Nova* 1 (1998-2000),
<<http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/011/art011.htm>>8 d’abril 2008.
- SILVERIO DE SANTA TERESA, *Historia del Carmen Descalzo en Espanya, Portugal y América..* Tipografía El Monte Carmelo, Burgos, 15 vols.